

Arhe XX, 39/2023

UDK 111.8

13

1(4)“15/19“

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2023.39.159-183>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

TANJA TODOROVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

TRANSCENDENTALNA FILOZOFIJA I DUH PROSVETITELJSTVA

Sažetak: Zadatak ovog rada je da se pokuša pristupiti prosvetiteljskom pokretu kroz aspekt transcendentalne filozofske pozicije. U istoriji filozofije ne postoji mnogo autora koji su se bavili ovom metodom. Mi ćemo istaći osnovne aspekte Kantovog i Huserlovog učenja, autora koji su pokušali da naglase kako pozitivan aspekt ove istorijske škole, tako i njegove mane i nedostatke. Oni smatraju da se ideja naučnosti zasnovane na slobodnoj ljudskoj umnosti, mora razlikovati od modernog ideala naučnosti koji se temelji na apstraktno shvaćenom razumu i ideji prirode (*natura*). Oba ova autora smatraju da treba preispitati ideju razvoja i pitanje o svrhovitosti filozofskog zadatka.

Ključne reči: Huserl, Kant, prosvetiteljstvo, razvoj, transcendentalna metoda

Pristupiti prosvetiteljskom pokretu iz duha transcendentalne filozofske pozicije je jedan neobičan zadatak. U istoriji filozofske misli nije bilo mnogo autora koji su se bavili transcendentalnom logikom, i tu pre svega treba izdvojiti Kanta i Huserla, iako će sam Huserl ubrojati u svoje preteče i Dekarta. Mi smo se odlučili za ovaj pristup iz razloga što želimo da razdvojimo ideju *umnosti* u okviru subjektivističkog-transcendentalizma na kome treba da se temelji *novi*

---

¹ E-mail adresa autorke: tanja.todorovic@ff.uns.ac.rs

ideal naučnosti na kojoj insistiraju ova dva autora, od prosvetiteljskog pojma *razuma* koji se povezuje sa novovekovnim oživljavanjem ideje prirode (*natura*). O prosvetiteljskom učenju je najbolje govoriti kao o duhu ili pokretu koji se oformio, sjedinio i manifestovao oko određenih filozofskih ideja. Njegovu jasnu definiciju je skoro nemoguće izvesti, a u prilog tome svedoči i činjenica da se istoričari i dan-danas spore oko pitanja kada je tačno počeo i završio se period prosvetiteljstva, posebno imajući u vidu njegove varijacije koje su se manifestovale u različitim državama, oko različitih autora na različite načine. Možemo se osloniti na određene mislioce u tumačenju ovog pokreta, i tu pre svega mislimo na „kapitalne ličnosti“ među kojima treba razlikovati francuske mislioce (Voltera, Dalamberta, Didroa, Monteskeja), filozofe kao „slobodne mislioce“ koji su zasnovali tzv. projekat *Enciklopedije*, koji će biti simbol ovog učenja. Među njima je potrebno razmatrati i Rusoovo političko učenje. Pored francuskog tu je i „škotsko prosvetiteljstvo“ (Hučeson, Smit, Hjum, Raid), ali i „nemačko prosvetiteljstvo“ (*Aufklärung*) u čije ključne figure moramo ubrojati Volfa, Mendelsona i Lesinga, sa posebnim osvrtom na pitanje u kojoj meri je Kant bio prosvetitelj. Među ovim autorima je moguće govoriti i o drugim imenima koja su na neki način utkala svoja učenja u prosvetiteljske ideale. Sa druge strane, u ovom radu nema prostora za razmatranje svih ovih autora, pa ćemo izdvojiti samo određene filozofske ideje oko kojih se ovaj pokret oformio, koje ističe već transcendentalna pozicija, a koje će biti tema i različitih savremenih autora koji se oslanjaju kako na Kantovu, tako i na Huserlovu filozofiju. Reč je o *vodećim idealima prosvetiteljstva* koji se preklapaju sa *dominantnim principima modernosti*, među kojima leži *poverenje u razum* utemeljen na novom *naturalističkom pogledu na svet*, kao i *ideja razvoja* koja se javlja u sklopu ova dva principa. Postoje autori koji smatraju da je prosvetiteljstvo vrlo usko vezano za period modernosti uopšte, kako za empirizam, tako i za racionalizam, i da se neke od vodećih ideja ovih pravaca preklapaju.²

---

² Fuko, Mišel, „Šta je prosvetćenost“, u: Kant—Fuko—Habermas, O

Autori tzv. „frankfurtske, kritičke, škole mišljenja“ ističu racionalistički duh prosvetiteljstva koji je zasnovan na novom naturalističkom utemeljenju sveta, u čijem središtu stoji pretpostavka razvoja čovečanstva na temelju prirodne nauke koja u ovom periodu na eksperimentalnom i empirijskom planu ostvaruje sve veći uspeh. Horkhajmer tako smatra da je poverenje u ideju progresa i sam razum ono što je doprinelo savremenom razočaranju u ideale koje je prosvetiteljstvo proklamovalo. Sveprisutan gest emancipovanja od tradicije i starog u modernosti je preneo principe otuđenosti u nove oblike, te filozofija koja je bila *ancilla theologiae* sada postaje *ancilla scientiae*.³ Poverenje u nauku će doživeti svojevrsnu krizu sa Hjumovim skepticizmom, koji prelazi u svoj radikalni oblik onoga trenutka kada pokazuje da je ceo osnov nauke u metodološkom smislu *hipotetičkog karaktera*. Zbog toga će njegovo učenje imati važno mesto kako u Kantovim, tako i Huserlovim razmatranjima, koja pokazuju nedostatke jednog empirističkog ideala prosvetćenosti.

Postoje autori kao što je Bertrand Rasl koji smatra da je prosvetiteljsko učenje postepeno raslo i razvijalo se i da predstavlja određen nastavak na grčku *ideju prosvetćenosti*, pa da stoga iako ovaj pravac nastaje kao prekid u odnosu na ustaljene tokove crkvenog učenja, da u sebi očuvava određene tradicionalne ideje.⁴ Verujemo da je ipak potrebno razlikovati izvorno poverenje grčkih filozofa u *ideju umnosti*, od prosvetiteljskog poverenja u *razum*, koji se zasniva na modernom konceptu prirode (*natura*). Iako se grčka praktička filozofija rodila u kontekstu tematizacije epistemskih moći subjekta, u jednom dijalektičkom odnosu između sofistike i Sokratovog učenja, treba razlikovati grčki pojam *physis-a* koji je ponekad shvaćen u jedinstvu, ponekad u opreci sa umnošću i *nomos-om*, od modernog

---

prosvetćenosti, Društvo za proučavanje XVIII veka, Kulturno prosvetna zajednica Vojvodine, Budisava, 2002. god, str. 22.

³ Horkheimer, Max, *Kritika instrumentalnog uma*, prev. Ladan, T., Barišić, P., Globus, Zagreb, 1988., str. 161.

⁴ Russell, Bertrand, *History of western philosophy*, Routledge, New York-London, 2004., str. 493.

koncepta prirode.⁵ Mi smo se opredelili za transcendentalnu interpretaciju prosvetiteljskog učenja upravo da bismo pokušali da istaknemo specifičnu ideju umnosti i naučnosti na kojoj insistira ova metodologija. U ovoj metodologiji se otkriva dvostruki aspekt prosvetiteljskog pravca: sa jedne strane, teorijsko poverenje u razum koji se oslanja i sebe razumeva u novom ruhu njutnovski shvaćene prirode, dok, sa druge strane, jedan praktički ideal zasnovan na tzv. *ius-naturale* učenjima koja su nakon dugogodišnjeg verovanja u religijske ideale težište stavila na prirodnu moć razumne slobodne ličnosti, i istakle dignitet individualaca u zasnivanju političke zajednice. Ipak, transcendentalizam pored naglašavanja pozitivnih aspekata prosvetiteljskog učenja, uvek već ispostavlja granice njegove metode, i još pre pomenutih savremenih autora ocrtava povesna ograničenja naturalističkom pristupu ideji umnosti.

Kritika koju transcendentalizam upućuje modernosti naglašena je u Kantovom postavljanju pitanja da li je moderna metafizika koja se temelji na razumu i ideji prirode ostvarila proklamovani razvoj i napredak ili je potrebno odvojiti etiku, i praktičku filozofiju od tradicionalnih teorijskih razmatranja: „Izgleda gotovo smešno da se, dok svaka nauka neprekidno ide napred, u metafizici, koja hoće da bude sama mudrost i za čije se proricanja svako raspituje, stalno tapka u mestu, ne pravi se ni jedan korak napred.”⁶ Sa druge strane, Huserl pokazuje dvostrukost i suprotstavljenost modernog učenja, njegov naturalistički i subjektivistički karakter u kome smatra da je na kraju pobedio objektivizam, u kome subjektivnost nije uspela da se uzdigne do svoje opštosti. Već je Kant pokazao ono što će Huserl preuzeti, a to je da je *suština transcendentalizma okret u subjektivizam*, i da jedino

---

⁵ Treba razlikovati generalnu ideju „prosvetličavanja“ koja se pojavljuje u različitim pravcima i periodima od perioda prosvetiteljstva koje ima tačnu istorijsku i ideološku odrednicu. Upor. Krstić, Predrag, *O čemu govorimo kada govorimo o prosvetiteljstvu*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2016., str. 11.

⁶ Kant, Imanuel, *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*, Plato, Beograd, 2005., str. 8.

tako mogu da se raskriju zablude naturalističkog i objektivističkog pristupa čoveku. Kantov prvobitni okret je predstavljao jedan revolucionarni obrt u dvostrukom smislu, na teorijskom polju u kome je pokazao da izvor evidencije treba tražiti u spoznajnom subjektu, u obliku *kategorije modaliteta* koja će da *garantuje nužnost kategoriji uzročnosti*, ali i u praktičkom smislu u kome je pojam *slobodne ličnosti* stavio u centar svojih razmatranja. Razlika u odnosu na moderno i prosvetiteljsko razmatranje pojmova i problema znanja i delanja leži u traženju *samog izvora*, ali i *svrhe* za njihovo utemeljenje, koji će se u transcendentalnoj metodi tražiti na radikalno drugačije shvaćenoj ideji umnosti. Huserl će kao i Kant kritikovati metafiziku pokazujući da je ona u kriznom periodu postala jedno „carstvo besmislica“ i da treba preispitati ulogu koju je ona imala u modernosti.⁷ On će insistirati na tome da treba preispitati kako moderni, prosvetiteljski, tako i antički ideal naučnosti kako bismo došli do povesne aberacije smisla koja je dovela do savremene krize mišljenja.

ŽIVA SADAŠNJOST I DUH NAŠEG VREMENA

Hegelova sveobuhvatna filozofska refleksija je pokazala da je tačka gledišta onog koji reflektuje uvek data iz jedne sadašnje, aktualne situacije, ali i da je ono što je reflektovano već prošlo, već se desilo, već ostavilo neke posledice ili ostvarilo neke rezultate. On je filozofiji „vratio dignitet“ koji je poljuljan novim modernim i prosvetiteljskim objektivističko-naturalističkim pristupom svetu time što je pokazao da *filozofija* u svojoj osnovi *mora biti naučna*, ali da se ta naučnost može jedino temeljiti na jednoj radikalno novo shvaćenoj subjektivnosti uzdignutoj do ideje slobodnog duha. U tom smislu će za Kantovo učenje da kaže da je samo na *teorijski način* bilo

---

⁷ Huserl, Edmund, *Prva filozofija. Kritička povest ideja*, prev. Dragan Prole, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2012., str. 332.

inspirisano prosvetiteljstvom⁸, dok će se u sferi praktičkog dogoditi jedan radikalni obrt ka samosvesnoj subjektivnosti. On nedostatke modernog prosvetiteljstva vidi u dvostrukoj ograničenosti kako empirijskih, tako i racionalističkih učenja:

„Kao što vidimo na jednoj strani su stajali zdrav ljudski razum, iskustvo i činjenice svesti, a na drugoj strani metafizika, nemačka metafizika Volfovog kova, metafizika suhoparnog, mrtvog razuma.“⁹

Prema njegovim uvidima, prosvetiteljski pokret koji „osvetljenje“ naučnog temelja traži u objektu nužno završava ili u činjeničnoj svesti ili u mrtvom formalizmu mišljenja. Okret u subjektivnost je pretpostavka *refleksivnog prosveteljavanja u celini*, tako što će se pokazati osnovne ideje, pojmovi, granice i dometi samosvesnog odnosa prema svetu. Kant će u svojoj metodologiji na različite način pristupiti sferi teorijskog i praktičkog, pa će sfera razuma biti rezervisana za domen znanja o kome su mogući sintetički sudovi a priori, dok će se umne sposobnosti slobodne subjektivnosti odnositi na ono praktičko. Na taj način će čoveka predstaviti kao *amfibijsko biće* koje je stanovnik dva sveta, prirodnog kauzaliteta i teleološke slobodne subjektivnosti. Ipak, *rezultat njegovih transcendentelnih* uvida je takav da je pokazao da *polje praktičkog nije svodivo na racionalistički ni prosvetiteljski ideal prirode*, kao ni na *objektivistički pristup subjektu*. Zbog toga kada za Kanta kažemo da je bio prosvetitelj, moramo da vodimo računa u kom smislu iznosimo to tvrđenje. Posledica njegovog istraživanja je razdvajanje sfere čistog razuma koji može da dela samo u okvirima svojih unapred određenih mogućnosti, i uma koji je u stanju da na povesnom planu čak prevazilazi okvire razumskih granica. To znači da je logika funkcionisanja uma radikalno drugačija od empirijske i racionalne spoznaje, koje svoje ispunjenje zadobijaju kroz precizno definisanje pojmova, i da ona svoje „osvetljenje“ i „prosveteljavanje“ ostvaruje tek

---

⁸ Hegel, G. W. F., *Istorija filozofije III*, prev. Popović N., Kultura, Beograd, 1964., str. 431.

⁹ Ibid., str. 412.

kroz radikalnu samosvesnu refleksiju, koje ne crpi svoju suštinu na temelju prirodno-tehničkog odnosa prema svetu. Kantova *ideja sistema* se zbog toga razlikuje od modernog koncepta enciklopedijskog znanja. Sistem na kome Kant insistira ne može da se temelji samo na apstraktnim *razumskim načelima*, niti na činjeničnom, pozitivnom, niti informatičkom znanju. Njemu je potrebno naći nove principe, i pokazati njihove odnose. Nova filozofska „naučnost“ da bi bila potpuna, mora da pokaže jedinstven, arhitektonski odnos subjekta prema svetu koji će da se izgradi na unutrašnjim, imanentnim principima same umnosti kako bi se pokazalo njihovo izvorno važenje. To znači da je sistemski odnos koji Kant utemeljuje moguć jedino ako se *izvede u celini*. On je mislilac koji stvarnost misli iz „duha sadašnjeg vremena“ svestan krize mišljenja, uznapredovalog dogmatizma i skepticizma, koji su posledica modernog objektiviziranja čoveka.

Fuko će prepoznati Kantov zahtev da se pojam prosvetćenosti počne promišljati na jedan novi način.¹⁰ On će smatrati da je Kant pokazao da je smisao i *uloga intelektualca* upravo da promišlja *aktualnu stvarnost*, i da jedino tako prosvetćivanje može da ostvari svoju svrhu. U određivanju uloge subjekta rešenje ne može biti u radikalnom povratku na stare ideale modernosti, niti u isključivom bavljenju formalizmom mišljenja. U svom kratkom tekstu *Šta je to prosvetćenost* Kant izlaže sledeću tezu:

„Ako se sada postavi pitanje: živimo li mi u *prosvetćenom dobu*, onda odgovor glasi ne, ali svakako živimo u *dobu prosvetćivanja*.“¹¹

Kako on naglašava u nastavku teksta, čovečanstvu još mnogo toga nedostaje da bi se emancipovalo, i da bi izašlo iz stanja nezrelosti za koju je samo krivo. Ipak, on pojam *nezrelosti* ne vezuje za neku prirodnu dob, ili stanje godina, nego za specifično *umno*

---

¹⁰ Fuko, Mišel, „Šta je prosvetćenost“, u: Kant—Fuko—Habermas, *O prosvetćenosti*, str. 22.

¹¹ Kant, Immanuel, *Was ist Aufklärung? : Thesen und Definitionen*. Ph. Reclam, Stuttgart, 1980., str. 15.

držanje u kojem čovek nije spreman da preuzme odgovornost za svoje postupanje, da se služi sopstvenim uvidima. Zbog toga će mogućnost prosvjećivanja vezati ne za puko teorijski aspekt nego i za jedan *slobodan gest* koji ne zavisi isključivo od prirodnih sklonosti pojedinca. On zavisi ponajviše od volje, i hrabrosti da se stupi samosvesno u društveni poredak. Oslanjanje na vođstvo, autoritet i drugog on vezuje za „prirodno držanje“ (*naturaliter majorenes*), u kome je reč o tome da oni koji su postali punoletni u odnosu na prirodu, nisu to postali u odnosu na mogućnosti svog intelekta.¹² Tvrdeći da još nije nastupio period prosvćenosti, Kant zapravo kaže da ideali koje je prosvetiteljstvo proklamovalo, nisu ostvareni, jer uslov njihovog ostvarivanja ne leži u puko teorijskom napretku nauke, već i od *dijalektike slobodnog kretanja*, koja nije linearna, koja nema svoje ustaljene tokove kretanja. Sloboda kao kretanje ka umnom poretku ima svoje uspone, ali i padove, ispunjenja, ali i greške i disrupcije u ustaljenim životnim tokovima. Na sličan način će kasnije i Hegel tvrditi da je to razlog zašto *čisto umno stanje zajednice ne može da postoji* iako smo dužni da mu težimo.¹³

Fuko posebno ističe Kantovu potrebu da naučnik komunicira sa „publikom“ sopstvenog vremena i da izvuče filozofski odnos prema svetu iz jednog zatvorenog kabinetskog i formalno-konzerviranog sistemskog načina mišljenja. Pošto je ideju uma postavio kao trebanje, kao mogućnost koja može ili ne mora biti ostvariva, Kant kao *savesni intelektualac* kako sebe naziva, izdaje apel, da se pristupi ostvarivanju slobode u domenu njenih mogućnosti, pokazujući da uloga naučnika i intelektualca mora biti javna. Ipak, intelektualac nije jedini koji treba da se pita o poslovima zajednice, oni se odnose na svaku pojedinačnu osobu koja ima potenciju da ostvari sopstvene uvide u opštost sopstvenog vremena. Njegov odnos, kako Fuko naglašava, jeste revolucionaran, jer u svom apelu pokazuje da raditi za najviše interese ličnosti, uma i slobode,

---

¹² Ibid., str. 9.

¹³ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša-Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 31.

raditi za svoje vreme, nekad znači raditi protiv konvencionalizma sopstvene stvarnosti:

„Ovde nije reč o analitici istine, već o onome što bi se moglo nazvati *ontologijom sadašnjosti*, *ontologijom nas samih*, i čini mi se da je filozofski izbor koji je pred nama sledeći: možemo se opredeliti ili za kritičku filozofiju koja će nas predstavljati kao analitička filozofija istine uopšte, ili za kritičku misao koja će uzeti oblik ontologije nas samih.“¹⁴

Zaključak koji Fuko izvodi na temelju Kantovog učenja jeste da jedini način da se stvarnost zaista promeni, jeste da čovek promeni sopstveni afirmativni odnos prema „objektivnim okolnostima“ koje nas održavaju u tom periodnom stanju nezrelosti.

Slično idealističkom maniru mišljenja, Huserl će zahtevati da u periodu krize prouzrokovane vladavinom naturalizma i objektivizma koja za svoju posledicu ima radikalni pad u skepticizam i nihilizam, potrebno preispitati mogućnost za *novim oblikom filozofske naučnosti*. Po stanovištu transcendentalne-fenomenološke ontologije rešenje nije odbaciti svaki oblik ljudske umnosti, nego reafirmisati u tradiciji ono što se pokazalo kao plodonosno za ljudsku zajednicu. Huserl će u tom kontekstu veličati mnoge dosege Kantove transcendentalne pozicije. On će kao i Kant pokazati da čovek istovremeno podleže dvostrukom kauzalitetu: kauzalitetu prirode i slobode, i da se ova dva kauzaliteta odnose najviše na ljudsko telo koje je medijator u epistemičkom procesu saznanja, svakodnevnog odnošenja, ali i delovanja u svetu.¹⁵ Za jednog fenomenološkog posmatrača, živa sadašnjost (*lebendige Gegenwart*) ono je što bi trebalo da bude kako polazišna tačka, tako i svrha naših istraživanja. Fenomenološka metoda koja zahteva „povratak“ samim stvarima zapravo podrazumeva oslobađanje od modernog skepticizma koji je

¹⁴ Modif. autor. Fuko, Mišel, „Šta je prosvetćenost“, u: Kant—Fuko—Habermas, *O prosvetćenosti*, str. 33.

¹⁵ Husserl, Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Zweites Buch: phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution, Husserliana IV, Marinus Nijhoff, Den Haag, 1976., §18, str. 56.

rezultat empirizma, ali i formalizma racionalističkih sistemskih učenja. Njegov imperativ je da moramo biti *verni samom fenomenu*, koji se uvek nekako otkriva iz same sadašnjosti. To znači da je naša potraga za naučnošću primarno usmerena ka tome da otkrijemo ne samo strukture „objektivnog“ prirodnog sveta, nego i subjektivnosti koja mu naknadno daje značenje i smisao. Tačka od koje intelektualac polazi uvek je neki smisao koji sadašnja događanja imaju za subjekt, i zbog toga tematizacija percepcije i opažanja, pa onda i naknadni način ulančavanja javne i inter-subjektivne „istine“ sadašnjosti ima biti primarna tema tih istraživanja. Ono što pokazuje Kant – a sa tim će se i Huserl složiti – jeste da postoji nekoliko različitih odnosa prema toj sadašnjosti, i da mi moramo metodološki ispitati mnogostruke načine na koji se umnost slobodne subjektivnosti može odnositi prema istoj. Ipak, za Huserla je svaki fenomen uvek „fenomen sa poreklom“, i to je jedan od razloga zašto ne smemo ostati samo na istraživanju sadašnje situacije, što se moramo okrenuti analizi istorije filozofije kako bismo mogli zahtevati kompletniji odgovor na probleme sopstvenog vremena.¹⁶

SKEPTICIZAM – PRETPOSTAVKA UMNOG PROSVEĆIVANJA

Huserl će na sličan način kao i Kant tematizovati ideju prosvećivanja, umnosti i naučnosti koja niče u modernosti i koja se temelji na apstraktno shvaćenom pojmu razuma, i naturalizaciji i objektivizaciji čoveka. On će pokazati da se koreni modernog prosvetiteljskog učenja ne nalaze niti u partikularnim empirijskim učenjima, niti u racionalizmu, nego da je njihovo poreklo potrebno tražiti u renesansnom periodu. Ovaj period se može označiti kao jedan krizni period iz razloga što se u njemu ono staro, tradicionalno i teološko mišljenje drobi i lomi, javljaju se nove ideje oživljavanja prirodnih ideala, ali još uvek se ne formira dominantna paradigma

---

¹⁶ Up. Prole, Dragan, *Stranost bića*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2010., str. 40.

koja bi bila vodeći filozofski ideal.¹⁷ Krizu odlikuje nemogućnost da se novi filozofski ideal naučnosti uobliči, pa ovo doba postaje polje borbe, koje će se u novovekovnoj filozofiji oblikovati kao metodološko-problemsko pitanje utemeljenja apsolutno izvesnog temelja saznanja. Prema Huserlovom uvidu, vreme u kome on piše je takođe jedan krizni period koji se takođe ogleda u porazu prosvetiteljskih ideala, jer se pokazuje da ta vrsta naučnosti još uvek nije ostvarena, da ta vrsta borbe i polarizacije još uvek postoji na pragu savremenog doba. Sličnost koju deli sa Kantovim transcendentalizmom leži u tome što će pokazati da jedini način da se odnosimo prema našoj živoj sadašnjosti jeste da pokušamo da stavimo u zagrade sve ono što nam se pokazuje kao upitno, nedovoljno utemeljeno, provizorno, kao jedno mnevajuće suđenje. Prvi korak ka izlasku iz krize mora biti ne *afirmativno prihvatanje* svega što nam se nudi kao dominantna paradigma i istina, nego upravo obrnuto, jedno *skeptičko držanje* u cilju traženja osnova za suđenja o pojavama stvarnosti. Za Huserla, kao i za Kanta skepticizam mora biti metodološka pretpostavka okreta ka subjektivnosti, on nije slučajni model različitih filozofskih koncepcija, nego nužni korak u traženju izvesnosti u subjektivnim strukturama. Huserl pokazuje da je „obnovljena filozofija“ prosvetćenosti preuzela samo neke antičke ideale, i u skladu sa tim verovala da će otkriti univerzalnu metodu i jezik naučnosti, ali da je tu metodu tražila na pogrešnom mestu, u pozitivističkom učenju i činjeničnom istraživanju koje prema njegovim uvidima

---

¹⁷ Španski fenomenolog Ortega i Gaset smatra da je renesansni period upravo moguće označiti kao jedan period krize kome nedostaje vodeća filozofska paradigma. On tumači pojam krize, kao zaboravljanje i „oslobađanje od vremena koje je donekle bilo negujuće za nas“, i njegovog horizonta značenja, pa naknadno „vezivanje za nove perspektive“, stvaranje „novog vremena“ i novog horizonta smisla i verovanja. Period krize je period naučne konfuzije. Up. Gasset, J. O. Y., *En torno a Galileo. Esquema de la Crisis*, Revista de Occidente, Madrid, 1976., str. 28.

„obezglavljaju samu filozofiju“.¹⁸ Nagon za obrazovanjem je ono što je u osnovi filozofskog učenja, on je jedna *philosophia perennis* još od najranijih filozofskih koncepcija, Platona i Aristotela, učenje je postavljeno kao ideal koji treba preuzeti, ali je pitanje metode, i načina onoga *kako pristupamo samom tom obrazovanju* ono što će predstavljati ključnu razliku između transcendentalne metode i prosvetiteljskog učenja koje se temelji na pozitivizmu i naturalizmu, a koji nužno završava u psihologizovanoj, skeptičnoj svesti:

„Otud možemo razumeti polet kojim su bili prožeti svi naučni poduhvati, pa čak i u oni u pukim istorijskim naukama nižeg ranga, koji je u 18. veku – veku koji je sam sebe nazivao filozofskim – sve šire krugove ispunjavao oduševljenjem za filozofiju i za sve pojedinačne nauke kao i njene ogranke. Otud onaj *živi nagon ka obrazovanju*, revnost u filozofskom reformisanju obrazovnog sistema i celokupnih socijalnih i političkih formi egzistencije čovečanstva, koji to mnogo kuđeno doba prosvetiteljstva čine vrednim poštovanja. Neprolazno svedočanstvo tog duha pruža divna Šiler-Betovenova himna 'Oda radosti' (*An die Freude*). Danas se možemo samo sa bolnim osećanjima uživeti u nju. Ne možemo zamisliti veći kontrast nego ovaj sa današnjom situacijom.“¹⁹

Kant je na više mesta na različite načine tematizovao pitanje i problem skepticizma. U *Kritici čistog uma* na poslednjim stranama on pokazuje da je on ne samo nužan momenat filozofsko-istorijskih kretanja, kao nečeg što bi bilo spoljašnje samoj povesti, nego da je on nužan upravo iz razloga što predstavlja jedan momenat zgrade umnosti. Naime, um se nužno u svojoj okrenutosti ka spolja, vezuje za neki prirodni, apstraktni entitet, ili za sam koncept neodređene prirode kao takve, i uokviruje ga u prvom stupnju u dogmatičnom obliku kao neku drugost subjekta. U njemu se još ne otkriva delatni karakter subjektivnosti i njene otvorenosti ka onome što tek dolazi.

¹⁸ Huserl, Edmund, *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija*, prev. Đinđić Z., Dečije novine, Gornji Milanovac, 1991., str. 17.

¹⁹ Modif. autor, Ibid., str. 18.

Um je na svom prvom stupnju dakle, *dogmatično nastrojen*. Drugi stupanj uma je onda uviđanje nedoslednosti u zatvorenim dogmatskim sistemima, koje nije moguće više uokviriti u te provizorne systemske konstrukcije, i onda samo kretanje odnosa između subjekta i objekta nužno vodi u jedno *skeptičko držanje*. Skepticizam je subjektivna reakcija na nedostatke dogmatičkih držanja. Ona proizilazi iz uvida u nedoslednosti koje su se uobličile u svojoj partikularnosti kao apsolutne istine, dok nas iskustvo i metodološko istraživanje ne počne demantovati i ukazivati na potrebu za novom metodom. Za Kanta onda poslednji i treći stupanj treba tražiti u *kritičkom mišljenju*, u transcendentalnoj metodologiji koja svoj izvor mora tražiti u subjektivnosti, koja jedina može da ispostavi ne samo spoljašnje opise istorijskih kretanja, nego i razloge koji se kriju u samom načinu na koji je arhitektonika subjektivnosti ustrojena. Kritička filozofija može da ima smisla samo ako se formira kao sistem, ako ponudi fundament i temelj sa koga će se pristupiti svim nedovoljno utemeljenim saznanjima, i tek tako ona može biti legitiman oblik pristupa dogmatskim i skeptičkim suđenjima, ne kao onom radikalno drugom, nego kao imanentnim momentima nužnog kretanja svesti:

„Što se pak tiče promatrača *scijentičke* metode, oni ovde imaju izbor da postupaju ili *dogmatički* ili *skeptički*, ali u jednom i drugom slučaju ipak su obavezni da postupaju *sustavno*. Ako je ovde u pogledu prve spomenem glasovitog *Wolfa*, a kod druge *Davidu Humea*, onda ostale prema svojoj sadašnjoj svrsi mogu ostaviti nespomenute. *Kritički* je put jedino još otvoren.“²⁰

Huserl će na sličan način kao i Kant pokazati da subjektivnost moramo da shvatimo kroz njene različite momente, i da je to jedini način da se ideja umnosti raskrije u celini. On će u svojim *Idejama I* i *Ideji fenomenologije* prvi put eksplicitno insistirati da se skepticizam uvaži kao nužni metodološki obrt od dogmatizma ka transcendentalnoj-fenomenološkoj metodi, i da je metodološki korak

---

²⁰ Kant, Imanuel, *Kritika čistoga uma*, prev. V. D. Sonnenfeld, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 373.

epohe-a neophodan kako bismo se okrenuli unutrašnjoj, imanentnoj vremenitosti subjekta.²¹ Upravo u *Idejama I*, Husserl počinje da postavlja zahtev da se fenomenologija mora shvatiti genetički jer se određeni fenomeni pokazuju kao entiteti koji imaju svoju istoriju, i da ako želimo ostati verni tim pojavama da moramo istraživati i njihovo poreklo.²² On će za razliku od Kanta postaviti zahtev da subjektivnost bude shvaćena u njenoj procesualnosti, delatnosti i kretanju. To kretanje nije samo prouzrokovano spoljašnjom promenom konkretne istorijske stvarnosti i sadašnjosti koja nju u sebi sadržava, ono je uzrokovano unutrašnjom vremenitošću imanentnih struktura koju treba shvatiti u njenom univerzalnom, idealnom karakteru. Zbog toga treba razlikovati *slučajni skepticizam* koji se dešava u istorijskom kretanju subjekta koji teži za apsolutnom istinom kroz samo bivstvjuće, i *namerni akt skepticizma* koji vrši subjekt u cilju zadobijanja prvih temelja evidencije. Rezultat skepticizma je uviđanje nemogućnosti da se svesti pristupi na jedan naturalistički način, da se ona objektivira na isti način na koji se to čini kada se pristupi apstraktnim fenomenima prirodne zbiljnosti:

„Ukoliko smo od samog početka naturalistički preokupirani i opredeljeni samo na analogije sa spoljašnjim bivstvovanjem, a ne na unutrašnje stvari, budući da tu ne može biti govora o postojanim stvarima, pa smo ipak usmereni na analogije sa realnim događajima, onda se sa 'čistim Ja' ne može započeti mnogo toga. Doživljaji se ipak ne mogu naturalizovati, niti se u njih može umetnuti takva naturalistička besmislica poput numerički identičnog Ja, apsolutno identičnog koje pripada svemu

---

²¹ Up.: Husserl, Edmund, *Ideja fenomenologije; Pet predavanja*, prev. Novakov S. i Đaković V., BIGZ, Beograd, 1975., str. 33.; Husserl, Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie, Husserliana III/1, Marinus Nijhoff, Den Haag, 1976., § 32, str. 61.

²² Ibid., videti poglavlje §15.

evidentnom, a ipak nije ništa realno, nije realan deo, nije nikakav realan aneks.”²³

Huserl će kao Kant istovremeno kritikovati, ali i veličati Hjum. Naime, iako je na tragu Loka istraživao objektivne uslove kao pretpostavku utemeljenja saznajnog subjekta, Hjum nije pokazao transcendentni, imanentni, niti evidentni karakter tih uvida, naprotiv, on je došao do istraživanja koja pokazuju da logika modaliteta koja treba da se odnosi na suđenja po nužnosti, ne može da pronađe svoje utemeljenje ni u pozitivističkom pristupu stvarnosti, ali isto tako ni na psihologistički shvaćenoj ideji subjektivnosti čija se zbiljska duša shvata kao deo te naturalistički shvaćene koncepcije ljudske umnosti.²⁴ Na više mesta će Hjum biti tema njegovih istraživanja. Zaključak koji je doneo već Kant je da je pozitivni aspekt njegovih istraživanja doprineo „buđenju iz dogmatskog dremeža“ koje je bilo nužno za jedan okret ka skepticizmu koji prodire u nedostatke objektivističkih koncepcija. Za razliku od Kanta koji će razrešenje temelja i kategorija nužnosti tražiti u *kategorijalnosti samog razuma*, Huserl će apstraktnu podelu na čulnost, razum i um smatrati empirijskim ostatkom njegove metodologije. Za njega svaka vrsta evidencije mora da dolazi iz umnog uvida koji se postiže na nivou stepena ispunjenja, evidencije i verovatnoće o predmetima o kojima sudi subjekat. On uvodi novu logičku kategoriju istine kao ispunjenja (*Erfüllung*) koje se sa jedne strane mora temeljiti na prikupljanju bogatstva sadržaja i empirijskog materijala, ali koja, sa druge strane, svoj krajnji kriterijum evidencije postiže na temelju ideje čiste subjektivnosti koja je garant izvesnosti

---

²³ Huserl, Edmund, *Prva filozofija*, str. 175.

²⁴ „Zar i Hjumova psihologija, kao i svaka ne transcendentira sfere imanencije? Zar ona pod nazivima: navika, ljudska priroda (*human nature*), čulni organ nadražaj i tome slično ne operiše sa transcendentnim (i po njezinom sopstvenom priznanju transcendentnim) egzistencijama, dok je njezin cilj usmeren na to da svo transcendentiranje aktuelnih 'impresija' i 'ideja' degradira u fikciju?“, Husserl, Edmund, *Ideja fenomenologije; Pet predavanja*, str. 34.

tih uvida.²⁵ U svojim istraživanjima on će isticati da istine nauke tako sebe ne uobličuju u jednu dominantnu paradigmu koja smjera na apsolutnu istinu stvarnosti, nego da se određeni stepeni evidencije odnose kako na realne empirijske nauke, tako i na idealne nauke poput geometrije, i da one u prvom smislu moraju da imaju svoju partikularnu ontičku regiju bivstvjućeg na koje se odnose. On takođe smatra da moramo razlikovati dve vrste naučnosti: naučnost koja se odnosi na suđenja o objektivnom karakteru i uslovima srastanja istina bivstvjuće realnosti koja je uvek paradoksalno rečeno partikularnog karaktera u svojoj univerzalnosti, jer ne može reduktivno da se odnosi na drugi tip naučnosti koji se odnosi na novi metodološki pristup koji je potreban da bismo mogli shvatiti kako se obrazuje subjektivnost u celini njenih ispoljavanja. Tom drugom tipu naučnosti je jedino moguće pristupiti transcendentalno-fenomenološkom metodom.

Za razliku od Kanta za koga je fenomenologija predstavljala samo jedna stupanj filozofsko-naučnih istraživanja, za Huserla je *fenomenologija suština transcendentalnih istraživanja*. To znači da transcendentalizam nužno mora biti fenomenološki kako bismo se odvojili od naivne predstave i vezanosti za objektivnu stvarnost, i kako bismo mogli taj drugi tip naučne umnosti da ispitamo i obrazložimo do kraja. Zbog toga Huserlov zahtev za strogom naučnošću insistira na tome da je jedan od uzroka krize sadašnjosti tiho tinjajući skepticizam i nihilizam. Odgovor na krizu prosvetiteljstva ne može da bude druga krajnost, prelazak iz dogmatskog apsolutizma u određen vid dogmatskog nihilizma. Huserl pokušava da sačuva poverenje u ideju umnosti, tako što će da napravi otklon od reduktivnih filozofija koje su nju tematizovale i određivale naturalistički. To znači da poverenje u umnost koje postoji još od najranijih antičkih učenja treba sačuvati, ali da prosvetiteljski naučni ideal obrazovanja treba preispitati, reformisati i pokazati njegov korelacijski odnos prema samoj toj ideji. Dakle, za Huserla izlazak iz krize nije moguć ako se bavimo oblicima mišljenja koji nju samo

---

²⁵ Up. Bernet, Rudolf, „Neistina kod Huserla i Hajdegera“, *Arhe* 22 (2014): 103-121, str. 104.

produbljuju. Odgovor na prosvetiteljstvo ne treba tražiti u skepticizmu, hegelijanski rečeno *nesrećnoj svesti*, niti nihilizmu, drugom licu dogmatizma. Jedini način da se izađe iz krize jeste da se povрати *poverenje u snagu subjektivnosti*, ali da se ono „kako“ njenog utemeljivanja preispita i preoblikuje. Taj dvostruki zadatak je već bio prisutan u Dekartovom učenju. Prema Huserlu, jedini pravi uvid u sadašnje stanje moguć je ako se okrenemo istraživanju istorije filozofije i ispitivanju učenja koja su doprinela produbljivanju krize. Dekartov metodološki skepticizam zbog toga može da se smatra namernim korakom čiji je cilj bio preispitivanje mogućnosti da se u jednoj takvoj subjektivnosti pokuša naći izvesni fundament celokupnog saznanja i delovanja. Zbog toga on mora da se smatra pretečom transcendentalnog učenja, iako iz različitih razloga ovaj projekat neće sprovesti do kraja.²⁶ Ipak sa njim, sa njegovom metodskom sumnjom, kreće povesna borba između naturalističkog stava i transcendentalne filozofije, borba koja će se polarizovati kao borba između objektivizma i subjektivizma, koja će biti vidljiva kroz problem modernog dualizma u metafizici čije aporije sve do praga savremenog doba nisu razrešene. Huserl smatra da moderna metafizika ne može ni da odgovori na probleme post-modernog sveta i da nam je potreban povratak grčkoj filozofiji, kako bismo se vratili izvornom idealu naučnosti.

TRANSCENDENTALNA FILOZOFIJA I IDEJA TELOSA

Ono što je još zajedničko Kantovom i Huserlovom učenju je pokazivanje načina na koji je potrebno vratiti pojam „svrhe“ u naučna i praktička razmatranja. Kant je prvi pokazao da svrhu teorijskog učenja treba tražiti u samom tom učenju, i da je napredak i razvoj koji se događa na nivou prirodno-naučnog aspekta saznanja nešto što nije moguće osporiti. Ipak, pošto on svrhu nalazi i zadobija u samom sebi, otvara se pitanje o mogućnostima njegovog odnosa prema celokupnoj

---

²⁶ Više o tome: Prole, Dragan, *Huserlova fenomenološka ontologija*, List, Novi Sad, 2002., str. 73-74.

sferi ljudskih manifestacija i delovanja. Kant zaključuje da metafizika ne ostvaruje isti napredak niti rezultate kao pozitivna nauka. To znači da njenu ulogu treba preispitati. Novovekovni pojam prirode (*natura*) se razlikuje od grčkog razumevanja prirode (*physis*). U modernom konceptu prirode svet počinje da se razmatra kauzalno i predstavlja jednu mehanicističku sliku stvarnosti. *Causa finalis*, svrhoviti uzrok, koji je za stare Grke bio pretpostavka kako teorijskih kretanja tako i praktičkog sveta, u ovom dobu gubi svoju ulogu i značenje. Posledica toga jeste da se i ljudski svet počinje promišljati mehanicistički, naturalistički, pa se pokazuju aporije u ovom pristupu čoveku. Kant će dvostruko kritikovati ovaj način odnosa prema subjektu. On će naći teorijski fundament za nauku u usponu u kategorijalnosti čistog razuma, ali će polje praktičkog za njega biti nesvodivo na prosvetiteljski ideal naučnosti. Rečju, zakoni slobode nisu svodivi na kauzalitet prirodnih dešavanja, iako čovek podleže istima. On će dvostruko kritikovati empirijsko i prosvetiteljsko shvatanje domena praktičkog. Pokazaće da izvor i svrhu ljudskog delovanja ne treba tražiti u prirodnim stanjima pojedinca, niti da je sloboda svodiva na razumske i naturalističke pretpostavke. U transcendentnom smislu, ona je noumenalna ideja uma, koja nema mogućnost a priori sintetisanja i podvođenja iskustva pod svoj pojmovni domen. U kritičkom smislu, potrebno je razgraničiti i pokazati nezavisni domen slobode u odnosu na prirodu, nesvodivost praktičkog polja delovanja na ono teorijsko.²⁷ Njegov kopernikanski obrt se nije dogodio samo u teorijskom smislu, time što je subjekat stavio u centar teorijskih istina. Glavni okret kod Kanta se dogodio u *praktičkom smislu*, time što je stavio slobodan subjekat u *centar praktičkih razmatranja*, i što je pokazao da slobodu treba postaviti kao izvor i svrhu svakog delovanja, upravo zbog toga što je ona suštinska karakteristika

---

²⁷ Kant u raspravi o antinomijama svesti tematizuje ovaj problem na sličan način na koji ga je postavio još Aristotel, s tim da se iz rasprave o odnosu teorijske i praktičke filozofije, problem statusa *poiesis*-a ostavlja po strani. Perović, M. A., *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad 2013., str. 111;

ljudske umnosti. Njegova kritika praktičke filozofije je često usmerena na Hjuma i Rusoa i njihovu ideju prosvetćenosti.

On će pokazati da je Hjumova etika neodrživa iz razloga što čovekovo delovanje svodi na prirodno držanje, na njegove empirijske i senzualističke pretpostavke. Izbegavanje bola i težnja ka najvećoj mogućoj sreći ne mogu biti principi etičkog delovanja! Bilo koje heteronomno dobro, koje se postavi kao izvor i svrha etičkog delovanja, pokazuje se kao nešto spoljašnje samoj subjektivnosti.²⁸ Jedini način da se zasnuje etika jeste da se sami principi etičkog delovanja koji su imanentni zakonima umne subjektivnosti postave kao *izvor* i *svrha* samog delovanja. Uvođenjem koncepta svrhe u svoja etička razmatranja Kant je pokazao da praktička umnost nema mogućnost proširivanja saznanja, ali da je onda njena uloga *regulativnog karaktera*. To znači da se kroz poštovanje svrhovitosti sopstvene umnosti ostvaruje jedno ne samo etičko delovanje pojedinca, nego i pravedno društvo! Različiti autori su u periodu prosvetiteljstva celokupno ljudsko delovanje nastojali da odrede deskriptivno shvaćenim prirodnim stanjem, koje je onda kao takvo moglo biti mnogostruko shvaćeno u njihovim koncepcijama. Tako, na primer, Džon Lok definiše čoveka kao biće koje je *po svojoj prirodi* „dobro“, dok Hobs ističe njegovu zlu i egoističnu prirodu.²⁹ Za

---

²⁸ Polje intersubjektivnog delanja je utoliko „carstvo svrha“ (*ein Reich der Zwecke*), up.: Kant, I., *Zasnivanje metafizike morala*, Dereta, Beograd, 2004., str. 76.

²⁹ Zbog toga je prirodno stanje „rat sviju protiv svih“: „Prema tome, očigledno je da ljudi, dok žive bez jedne zajedničke vlasti koja ih sve drži u strahu, žive u onom stanju koje se naziva rat, i to takav rat u kojem je svaki čovek protiv svakog čoveka.“ Videti: Hobs, Tomas, *Levijatan*, Gradina, Niš, 1991., str. 136; Sa druge strane Lok je u svojim određenjima neodređen do kraja. Na samom početku on prirodno stanje definiše kao „stanje savršene slobode da određuje svoje radnje po prirodnom zakonu prikladno sopstvenoj volji bez da ikog pitaju“ i razlikuje ga od samovolje, dok će u drugom delu „Druge rasprave“ to stanje definisati slično Hobsu, kao samovolju, koju na mnogim mestima povezuje sa monarhijskom vlašću. Ipak, on češće spominje prirodno stanje kao idilično i savršeno stanje, i da se zbog samovoljne manjine morala osnovati država. Videti: Lok, Džon, *Dve rasprave o vladi*, Utopija, Beograd, 2002., str. 237-238, 243, 280 i 285.

razliku od njih Ruso će gajiti skepticizam prema nauci u usponu.³⁰ On će pokazati da razvoj teorijske nauke i prakse ne moraju ići nužno ruku pod ruku, i da sam koncept obrazovanje treba preispitati.³¹ Ipak i kod njega je prisutno razmatranje „čovekove izvorne prirode“, njegovog „prirodnog stanja“ i njegovog odnosa prema društvenom ugovoru. Prema Rusou, društvo ne oslobađa nužno čoveka nego ga „baca u okove“ i u društvenoj zajednici se događa najveći stupanj otuđenja čoveka od njegove izvorne ljudske prirode. Slobodu treba postaviti kao ljudsku svrhu, ali je njena konkretna forma kod ovog autora još uvek neodređena, i mogla bi se možda interpretirati u njegovoj analizi privatne svojine i otuđene demokratije. Ipak, njegova teorija društvenog ugovora baš zato što počiva na modernom konceptu prirode ne biva razvijena do kraja. Kod nje je prisutno apstraktno oslobađanje svih ljudi, koji se pokazuju apsolutno jednaki među sobom, ali samo kao prirodne i razumske jedinice, kao jedinice koje svoje pravo traže na temelju prirodnog prava pojedinca (*ius naturale*) na kome treba da se zasnuje sloboda. Kant će tako kritikovati ne samo etike koje niču u modernom dobu, nego i političke koncepcije koje su ideju jednakosti ljudi tražile na temelju prirodnog stanja, ne na temelju slobode. On će pokazati da legitimitet suverena treba crpiti isključivo na slobodnoj volji pojedinaca, i da moramo da napravimo otklon od neodređenog koncepta „prirodnog i urođenog prava“ na kome je toliko dugo počivala i apsolutistička monarhija. Sloboda individua, ali i slobodno društvo treba da se postave kao svrha naših delovanja, i mi treba njima beskonačno da težimo, čak i onda kada ne uspevamo da postignemo to stanje u realnosti.

Huserl će za razliku od Kanta smatrati da pojam svrhe treba vratiti i u filozofska istraživanja, jer je sama imanentna struktura povesnog kretanja takva da je ono već teleološki usmereno ka

---

³⁰ Wraight, C. D., *Rousseau's The Social Contract*, New York, London: Continuum International Publishing Group., 2008., str. 10.

³¹ Up. Ruso, Ž. Ž., *Društveni ugovor*, Filip Višnjić. Beograd, 2016., str. 272. i Ruso, Ž. Ž., *Emil*, Izdanje knjižarnice Rajkovića i Čukovića, Beograd, 1925., str. 46.

raskrivanju subjektivnih načela. Prelazak iz statičke ka genetičkoj fenomenologiji je uticao na to da Huserl počne subjekt da definiše u njegovoj procesualnosti i delatnosti na temelju njegove imanentne strukture vremenitosti. To znači da je okret ka istoriji filozofije za njega ne samo potreban kako bismo izašli iz krize, nego i nužan korak koji proizilazi iz tog subjektivnog samoodređenja. Zbog toga je zasnivanje projekta transcendentalne fenomenologije jedan nužan korak ka ostvarivanju tog poveseo-istorijskog cilja koji je bio prisutan kao neostvarena potencija u mnogim filozofskim učenjima. Upravo zato što vremenitost ne shvata kao poveseo-linearano kretanje koje nužno vodi ka razvoju, nego je u njoj skrivena i mogućnost promašaja, pogrešaka, padova i disrupcija, Huserl pokazuje da je skrivena potencija subjektivizma u mnogim filozofijama ostala nedovršena. Prema njegovim uvidima, već u antičkoj filozofiji u Aristotelovom učenju postoji ideja umne subjektivnosti, kao pretpostavka filozofskog učenja:

„Tako je već u antici, u moćnom duhu jednog Aristotela, izrastao prvi projekat univerzalne nauke o subjektivnosti, naime kao psihologije, a ona je trebala da raspravlja kako o svim duševnim funkcijama, tako i o funkcijama čovekovog uma.“³²

Briga o čoveku i duši je ono što je bilo u osnovi antičke filozofije. To znači da početak dekadencije ne treba tražiti u izvornom idealu naučnosti, nego u reduktivnom prosvetiteljskom shvatanju obrazovanja koje svoje ideale utemeljuje na razumskim načelima i naturalizmu. Mogućnost filozofske naučnosti ne treba odbaciti, treba napraviti odklon od koncepcija koje su objektivistički tumačile čoveka. Povratak antičkoj filozofiji *in toto* za Huserla svakako nije moguć, jer se poveseo i epohalne razlike pokazuju nepremostive. Ipak upravo zato što se filozofija bavi principima i idejama, a ne samo objektivnim sadržajima iskustva, moguć je povratak na idealni karakter izvorne naučnosti, kako bi se raskrila intencionalnost autora koji su filozofiju videli kao lek i svrhu kako teorijskih tako i

---

³² Modif. autor. Huserl, Edmund, *Prva filozofija*, str. 108.

praktičkih učenja. Zbog toga pojam svrhe treba vratiti u naša filozofska razmatranja. Iako se možda u samoj nauci ne krije odgovor na pitanje o svrsi, u njenom odnosu prema svetu života leži mogućnost tumačenja teleološko-povesnog kretanja. Kroz taj odnos se vidi da moderni dualizam koji postoji kao posledica naturalistički tumačenog čoveka, još uvek u savremenom dobu nije razrešen. On je sve vidljiviji kroz krizu i borbu između „prirodnih“ i „duhovnih nauka“ i jedino može biti razrešen tako što će se i jedne i druge staviti u službu čoveka, ali ne nužno njegovog slepog razvoja i napretka, nego i tumačenjem svrhe koji oni imaju za ljudsku zajednicu i svet života. Huserl zaključuje da je zapadanje u prirodni stav nešto što je uvek postojalo kao mogućnost u čovekovom odnosu prema svetu, i da je zato filozof uvek početak, onaj koji treba da bude uvek budan, kako bi na vreme mogao da ukaže i reaguje na probleme sadašnjeg vremena koji mogu proizaći iz takvog stava.

ZAKLJUČAK

Nastojeći da pokažemo osnovne crte transcendentalne filozofske pozicije i njen odnos prema duhu prosvetiteljstva, nismo ostavili mnogo prostora za eventualne kritike koje bi se mogle uputiti Kantu i Huserlu. Ove kritike su svakako prisutne u različitim filozofskim koncepcijama. Kanta su već Fihte i Hegel uveliko kritikovali, dok su mnogi autori smatrali da je Huserlova filozofska pozicija zastranila u idealizmu i da je ostala nema za ono praktičko i političko (Ingarden, Sartr, Riker). Svesni mnogih nedostataka transcendentalizma, mi smo želeli da istaknemo značaj ovih pozicija u *okretu ka subjektivizmu i kritički aspekt* usmeren na prosvetiteljska učenja koje obe ove pozicije ističu. Sukob između ideje progressa i same političke situacije je nešto što će biti jedna od glavnih tema kako ovih filozofskih pozicija, tako i kasnijih kritičkih filozofija.³³

---

³³ Voegelin, Eric, *From enlightenment to revolution*, Duke University Press, 1982, str. 110.

Iako su se skeptički odnosile prema prosvetiteljskoj ideji progresa, obe ove paradigme su ostale optimistično nastrojene prema ideji *umne filozofije* i mogućnosti da se kroz reformiranje obrazovanja vrati poljuljana vera u kriznim situacijama u sam subjekat i svet. Kant je naglasio da izlazak iz stanja nezrelosti nije nešto što je samo zadatak pojedinca, nego i sistema i društva koji ima mehanizme da ga održava u tom stanju. Huserl će to artikulirati insistirajući na konceptu intersubjektivnosti i zajedničke odgovornosti. Čini se da se zbog toga u svakom vremenu krize ove filozofske pozicije sa svim njihovim nedostacima pokazuju kao značajne.

LITERATURA

- Bernet, Rudolf, „Neistina kod Huserla i Hajdegera“, *Arhe* 22 (2014): 103-121.
- Fuko, Mišel, „Šta je prosvetćenost“, u: Kant—Fuko—Habermas, *O prosvetćenosti*, Društvo za proučavanje XVIII veka, Kulturno prosvetna zajednica Vojvodine, Budisava, 2002.
- Gasset, J. O. Y., *En torno a Galileo. Esquema de la Crisis*, Revista de Occidente, Madrid, 1976.
- Hegel, G. W. F., *Istorija filozofije III*, prev. Popović N., Kultura, Beograd, 1964.
- Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša-Svjetlost, Sarajevo
- Hobs, Tomas, *Levijatan*, Gradina, Niš, 1991.
- Huserl, Edmund, *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija*, prev. Đinđić Z., Dečije novine, Gornji Milanovac, 1991.
- Husserl, Edmund, *Ideja fenomenologije; Pet predavanja*, prev. Novakov S. i Đaković V., BIGZ, Beograd, 1975.
- Husserl, Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*, Husserliana III/1, Marinus Nijhoff, Den Haag, 1976
- Husserl, Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*, Husserliana IV, Marinus Nijhoff, Den Haag, 1976.

-
- Huserl, Edmund, *Prva filozofija. Kritička povest ideja*, prev. Dragan Prole, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2012.
- Horkheimer, Max, *Kritika instrumentalnog uma*, prev. Ladan T., Barišić P., Globus, Zagreb, 1988.
- Lok, Džon, *Dve rasprave o vladi*, Utopija, Beograd, 2002.
- Kant, Imanuel, *Kritika čistoga uma*, prev. V. D. Sonnenfeld, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.
- Kant, Imanuel, *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*, Plato, Beograd, 2005.
- Kant, Imanuel, *Večni mir*, prev. Šnajder M., Valjevska štamparija, Beograd-Valjevo, 2005.
- Kant, Immanuel, *Was ist Aufklärung? : Thesen und Definitionen*. Ph. Reclam, Stuttgart, 1980.
- Kant, Imanuel, *Zasnivanje metafizike morala*, Dereta, Beograd 2004.
- Krstić, Predrag, *O čemu govorimo kada govorimo o prosvetiteljstvu*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2016.
- Prole, Dragan, *Huserlova fenomenološka ontologija*, List, Novi Sad, 2002.
- Prole, Dragan, *Stranost bića*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2010.
- Perović, M. A., *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad 2013.
- Ruso, Ž. Ž., *Društveni ugovor*, Filip Višnjić. Beograd, 2016.
- Ruso, Ž. Ž., *Emil*, Izdanje knjižarnice Rajkovića i Ćukovića, Beograd, 1925.
- Russell, Bertrand, *History of western philosophy*. Routledge, New York-London, 2004.
- Voegelin, Eric, *From enlightenment to revolution*. Duke University Press, 1982.
- Wright, C. D, *Rousseau's The Social Contract*, New York, London: Continuum International Publishing Group., 2008.

TANJA TODORVIĆ
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

TRANSCENDENTAL PHILOSOPHY AND THE SPIRIT OF THE ENLIGHTENMENT

Abstract: The aim of this paper is to approach the question of Enlightenment through the aspect of transcendental methodology. There are not many authors in the history of philosophy who dealt with this method. From this approach, one must emphasize the basic aspects of Kant's and Husserl's philosophy, authors who tried to show both the positive aspect of this historical movement, as well as its disadvantages. They believe that the idea of science based on the concept of the human mind, must be distinguished from the modern ideal of science, which is based on universal reason and the new paradigm of nature. Both of these authors believe that the idea of development and the question of the purposefulness of the philosophical task should be reconsidered.

Keywords: Husserl, Kant, Enlightenment, development, transcendental method

Primljeno: 25.2.2023.

Prihvaćeno: 10.5.2023.

